

М.С. ГРУШЕВСЬКИЙ ПРО ДЕРЖАВНО-ПОЛІТИЧНИЙ СТАТУС ХОЛМЩИНИ ТА ПІДЛЯШША НА ПОЧАТКУ ХХ ст.

© Захарчин Н.Г., 2008

Розглянуто ставлення М. Грушевського до створення з Холмщини і Підляшша окремої Холмської губернії, етнокультурного та територіально-адміністративного статусу регіону на початку ХХ ст.

M.S. Hrushevsky's attitude to the formation from Kholmshchyna and Pidlyashsha the separate Kholm Province, ethno cultural, territorial and administrative status of the region at the beginning of the XX century is being considered.

Холмщина і Підляшша протягом багатьох століть неодноразово опинялися у центрі боротьби за їх державно-територіальну належність. На початку ХХ ст. ці землі були заселені українською людністю. За державно-національну віднесеність цієї території тоді ж розгорілася гостра політична боротьба між правлячими силами Росії і польськими політичними колами. Сьогодні історичні Холмщина і Підляшша перебувають у складі Польської Республіки, однак історична наука не може бути байдужою до висвітлення становища українського населення цього краю у минулому. Особливо гострою і складною в тогочасних етнополітичних взаєминах між українцями, поляками і росіянами виявилася боротьба за створення окремої Холмської губернії і відірвання її території від Царства Польського. У 1909 р. законопроект про створення Холмської губернії був внесений на розгляд у Державній Думі Росії. Це привнесло особливі акценти у громадсько-політичну полеміку між різними політичними течіями всередині Російської імперії. Один з тогочасних авторів київської газети "Рада", писав, що "...холмська справа – це одна з найцікавіших сторінок історії національних відносин в Росії взагалі і польсько-українських відносин зокрема" [5, с. 1]. Тема ставлення до державного, територіально-адміністративного статусу Холмщини і Підляшша громадсько-політичних діячів України початку ХХ ст. не втратила своєї актуальності і сьогодні, вже хоча би через те, що в українській історіографії вона не знаходила належного висвітлення.

Проблема становища Холмщини і Підляшша, виділення їх в окрему губернію хвилювала українських політиків і вчених початку ХХ ст. Далеко не однаковою та непослідовною у своєму ставленні до відокремлення Холмщини і Підляшша від Царства Польського виявилася українська громадсько-політична думка. Політичні, громадські, культурні діячі, науковці висловлювалися за створення Холмської губернії, при цьому вони посилялися на з давніх давен український етнічний характер регіону, що таким зберігся і у ХХ ст. Проте простежувалися певні відмінності у ставленні до Холмського питання української громадськості в Росії і Австрії. Так, більшість українських політичних, культурних діячів Галичини повністю підтримували думку про створення губернії (окрім соціал-демократів та діячів Українського католицького союзу, які не були послідовними у холмській справі і не раз змінювали своє ставлення до нього з позитивного на негативне). Натомість на Наддніпрянщині спостерігалися інші процеси. Активна підтримка з часом переходила у нейтральну позицію з аргументом, що виділення не принесе нічого позитивного. Відмінність у ставленні до законопроекту на російському і австрійському боці зумовлювалась значними особливостями у національних відносинах в обох державах. Галичани, перебуваючи під постійним тиском польської національної експансії, вважали за краще для українців Холмщини і Підляшша звільнитися від аналогічного наступу і об'єднатися з іншими українськими землями. На таких самих позиціях стояла і українська інтелігенція Холмщини і Підляшша. Наддніпрянці ж, навпаки,

усвідомлюючи, що русифікація нічим не краща, а можливо, й гірша за полонізацію, були близькими до відхилення ідеї виділення регіону. Специфіка бачення етнокультурного характеру краю українськими громадськими діячами часто залежала від їх належності до тих чи інших політичних напрямів. Усі національні політичні течії розглядали Холмщину і Підляшшя як історично та етнічно український край. Але і в Галичині, і в Наддніпрянщині були сили, які вважали населення Холмщини і Підляшшя "руським", частиною усього російського народу (москвофіли і чорносотенці). Більшість української громадськості Росії і Австрії мала переконання, що українці потерпають від польського національного та релігійного тиску. Історична пам'ять українців змушувала їх з осторогою ставитися до польського націоналізму та римо-католицьких впливів у регіоні.

Серед українських дослідників, які з початку ХХ ст. активно розглядали і аналізували становище в Холмщині і Підляшші, був Михайло Сергійович Грушевський. Надаючи велике значення точному визначенню кордонів і ареалу розселення українців, М. Грушевський наголошував на тому, що ще у XVII ст. етнографічний український кордон сучасники проводили набагато далі на захід і на північ до Вісли, в околиці Любліна, який ще у XVII ст. вважався містом, майже українським. Вже у 1907 році він опублікував працю "За український маслак. У справі Холмщини". Для того періоду це була найзначніша праця, написана українським дослідником, який мав визнання з боку обох опонентів як польського, так і російського, і не претендував на їхні схвальні оцінки. М. Грушевський піддавав ґрунтовній критиці ставлення до українського питання польських політиків, зокрема, Владислава Тишкевича, лідера "народових демократів", а також підтримуючих його кадетів. Коли на початку ХХ ст. у широких польських колах почали піднімати питання про надання автономії Царству Польському, в адміністративних межах якого перебували не тільки польські етнографічні землі, але й українські, М. Грушевський, визнаючи в основі польські вимоги резонними, в той самий час вважав, що в разі їх задоволення, із Царства Польського необхідно "доконче вилучити" землі українські. У цьому зв'язку М. Грушевський звертав увагу на безпідставність твердження Владислава Тишкевича, що ніби-то ініціаторами відокремлення Холмщини і Підляшшя є лише "истинно-русские", духовенство і населення, що чекає від того матеріальних вигод [2, с. 4]. Про те, що тут може бути інша точка зору, – зазначав М. Грушевський, – В. Тишкевич, а з ним і більшість поляків, не замислюються. Український вчений твердив, що виділення Холмщини і Підляшшя підтримують і пропонують не тільки реакційні політичні кола Російської імперії. "Промовчує він (В. Тишкевич – Н. З.), що голоси за сим народом, за можливим вилученням його з впливів польських верств виходили не від самих "истинно-русских людей", а неустанно йшли і з українських кругів... – незаінтересованих ані парадфіяльними доходами, ані цінами на холмські доми, і взагалі, що тут, окрім поляків і великоросів, є ще третій заінтересований – заінтересований близько і кровно: український народ, українське громадянство, – про се лідер польських народових демократів не упустив ані словечка" [2, с. 7].

Польський політик, за переконанням М. Грушевського, знайшов струну в організмі Російської імперії, на якій він хоче пограти. Це – германофобія. Мовляв, "...чого ви, панове великороси, самі не можете скушати, лишть нам, полякам, а при тім пам'ятайте, що ми й ви слов'яни! Аби тільки "окаянному німчурі" не дістало ся" [2, с. 5]. Такими заграваннями з росіянами поляки, маючи втрати на заході від німецької колонізації, хочуть їх компенсувати на сході за рахунок білоруських, литовських і українських земель.

М. Грушевський вказував на безпідставність аргументу В. Тишкевича про те, що Холм не підходить на роль губерніального міста. У свої часи – часи панування на українських землях – польська влада робила те, що вважала за потрібне і зовсім не турбувалася про потреби українців, останнім прикладом чого був кодекс Наполеона.

Поляки, зазначав М. Грушевський, висувають надто багато різноманітних аргументів проти створення нової губернії, бо це ніби не відповідає інтересам місцевого народу, не принесе йому ніякої користі, підтверджує той факт, що насправді поляки, і В. Тишкевич із ними, переслідують зовсім іншу ціль. Вони хочуть відновити Польщу до часів Віденського конгресу, "поляки боронять "історичних границь" польського "stanu posiadania" [2, с. 11]. Однак, якщо приймати такі обґрунтування, то чого ж не визнавати Польщі до всіх попередніх поділів [2, с. 11].

М. Грушевський піддавав критиці російські правлячі кола за незнання аспектів та специфіки українського життя у Холмському краї, чим користувалися польські політики. Офіційна влада їх підтримувала заради "порядка" та "охраны основ", надавала польській шляхті усі права над українськими підданими. Коли ж у російського уряду з'являлося бажання зменшити польські впливи, він називав українців "русскими", ототожнював їх з "офіційною" "народністю" і офіційним православ'ям" [2, с. 13]. Але ані однією, ані другою політикою російський уряд не допоміг українцям регіону. Одна і друга "тільки зміцняла перевагу польського елемента над українським, придушуючи елемент український, знесилюючи його, позбавляючи всяких способів розвитку, культурного і національного самоозначення" [2, с. 13]. До того часу, поки російська політика не зачіпала інтересів польського народу і шляхти, поляки її підтримували, допомагали уряду. Цих особливостей політики польських кіл російські ліберальні кола не бачать, а через це у всьому підтримують В. Тишкевича, а у його особі усіх польських противників відокремлення Холмщини і Підляшшя, повторюють думку В. Тишкевича про т. зв. ініціативу "истинно-русских" у Холмській справі [2, с. 15]. М. Грушевський звертав увагу на те, що не можна підтримувати поляків у їх намаганні показати виділення Холмщини і Підляшшя як бажання суто реакційних кіл Російської імперії та православного духовенства. "Чи кадетським політикам незвісно, запитував вчений, – що Українці на кожному місці і кожної хвили не переставали доводити особність української Холмщини і Підляшшя від етнографічної Польщі?" [2, с. 15]. То чого ж вони разом із В. Тишкевичем пропонують, заради відтермінування розгляду законопроекту у Державній Думі, визнавати думку "представителей русского народа" і поляків щодо відокремлення? Виходить, "Костромичі й Ярославці висловлять ся у Думі, чи вважають вони свої національні інтереси зачепленими, порушеними тим, що холмських "Русинів" віддано на поталу Полякам, чи ні" [2, с. 16–17]. При цьому про думку українського населення навіть не згадують.

Зрештою, і віру кадетів у те, що у 1905 р. уніати Холмщини і Підляшшя "натурально" перейшли у римо-католицизм, що поляки не мають наміру полячити Холмщину і Підляшшя, можна пояснити лише одним. Кадети та інші російські ліберали не хочуть погіршення відносин із поляками, оцінюють справу з погляду лише російської національності. Не бажаючи бачити чи не бачучи інтересів українців на Холмщині і Підляшші, кадети розглядають виділення Холмщини і Підляшшя без врахування потреб "тих, чиї кости й шкура іде на торг тої високої політики" [2, с. 20].

У 1909 р. М. Грушевський ще раз висловлювався про можливі наслідки для українців виділення Холмщини і Підляшшя. У газеті "Село" у статті "Не порозумнішали", яку підписав М. Грушевський, він доводив, що регіон є українським, а не польським. Але його відокремлення може принести позитивні наслідки тільки в тому випадку, якби українці мали змогу "просвіщатися" [4, с. 2]. Автор статті констатував, що на Холмщині і Підляшші у випадку і відокремлення поляки будуть мати дозвіл на вивчення своєї мови у школі, користуватися нею у суді та церкві, натомість українцям через подібність української мови з російською все це буде заборонено. В Галичині українці, проживаючи під польським пануванням, маючи школи з українською мовою навчання, "піднялися і просвітилися", на Холмщині і Підляшші, на думку М. Грушевського, українці можуть остаточно ополячитися через брак української мови [4, с. 2].

Під час розгляду законопроекту про створення Холмської губернії російські депутати, зокрема кадет О.І. Нікольський, консультувались з українськими громадськими діячами, у тому числі з М. Грушевським. Михайло Грушевський мав свою чітку позицію: польська нація є експлуататором і поневолювачем як в економічному, так і в духовному відношенні в Холмщині і Підляшші, і тому їх треба негайно виділити з Царства Польського [1, стб. 1824 – 1825].

У пізнішій статті про Холмщину і Підляшшя М. Грушевський зазначав, що Холмщина "...одвічно українська земля і ніколи не вважалася польською у розумінні етнографічній: в очах поляків вона була завжди "Руссю"... й належала до "Руського воєводства" теперішньої Східної Галичини". І усі питання, які стосувалися співвідношення православного і католицького населення на Холмщині і Підляшші, можна пояснити лише помилками централістської політики Російської держави. "Виганяло воно українську мову – поляки користали з того, щоб поширювати польську. Насилав російський синод московських попів – польське духовенство користало з того, що для

української людності ці попи були чужі й неприємні, й прихилило її до костелу... Української школи не було, московська школа була людям чужа, – поляки організували польські шкільки та до них усякими способами затягли українських дітей..." [3, с. 35]. М. Грушевський показував, що українці мали всі права на підтримку створення Холмської губернії.

Отже, М. Грушевський активно вболівав за долю українського населення Холмщини і Підляшшя, його мови і культури. Працюючи у Київському університеті св. Володимира, він підтримував "Холмське земляцтво", в якому були об'єднані студенти-холмщаци. Надалі Михайло Грушевський спільно з редактором газети "Рада" Є. Чикаленком і директором Київської української книгарні "Київська старовина" В. Науменком налагоджують забезпечення холмських українських громадських організацій книжками і газетами для забезпечення інформованості населення Холмщини і Підляшшя про події на Великій Україні [8, с. 33–34]. Він повністю підтримував думку про створення Холмської губернії, розглядав Холмщину і Підляшшя на початку ХХ ст. як історично та етнічно український край, що виступало розмінною монетою в торзі за майбутнє краю між російськими і польськими панівними колами, пронизувало також українську громадську думку усієї Наддніпрянщини.

1. Государственная Дума: Стенографические отчеты. Третий созыв. Сессия третья. – С.-Петербург, 1912. – Ч. 2. 2. Грушевський М. За український маслак. В справі Холмщини. – К., 1907. – 20 с. 3. Грушевський М. За Холмщину // Пам'ятки України. – 1995. – № 3. – С. 34 – 35. 4. М. Гр. Не порозумнішали // Село. – 1909. – № 16. – 17 груд. – С. 2. 5. М. С. Доля холмської людності в світлі думських дебатів // Рада. – 1912. – № 88. – 18 апр. – С.1. 6. Косоноцький В. Релігійне питання в зв'язку з національним на Холмщині // Рада. – 1909, част. 38–40. 7. М. Грушевський. Холмщина. Головні моменти в історії її приналежності // Діло. – 1909. – Част. 107. 8. Горний М. Українці Холмщини і Підляшшя. Видатні особи ХХ століття. – Львів, 1997. – 663 с. 9. Копиленко О.Л. Державно-правові погляди М. Грушевського // Рад. право. – 1991. – № 6.

УДК 929: 94(477)

В.М. Тарабан

Національний університет "Львівська політехніка",
Інститут гуманітарних та соціальних наук

ПОГЛЯДИ М.С. ГРУШЕВСЬКОГО НА ІСТОРИЧНИЙ ПРОЦЕС

© Тарабан В.М., 2008

Висвітлюються погляди М. Грушевського на історичний прогрес та вплив на концепцію вченого позитивізму, неоромантизму та історичної соціології.

In this article considers M. Grushevskiy's views on historical progress and influence on conception of scientific positivism, neoromantism and historical sociology.

Із 70-х років ХІХ ст. в історіографії більшості країн Європи запанував позитивістський напрям [1, с. 88]. Вагомим здобутком філософської системи О. Конта і Г. Спенсера було утвердження теорії прогресу людства, що ґрунтувалася на ідеях французьких просвітників ХVІІІ ст. У ній прогрес людського суспільства трактувався як необхідний і безумовний рух від початку культури до її нинішнього стану. У людському суспільстві рушійною силою прогресу і зміцнюючим матеріалом є знання, могутність людського інтелекту. Тому ідея прогресу набувала оптимістичного звучання, а кінцева мета – досягнення суспільної гармонії – надавала їй цілеспрямованості. У О. Конта і його послідовників сутність історії полягала у прямуванні людства до позитивного періоду, що